

XIII. ASIRDA İSLÂM DİNİ İLE HİRİSTİYANLIK ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

Prof. Dr. A. SCHIMMEL

XVIII. asrın meşhur Alman feylosoflarından biri olan Reimarus diyor ki :
“Türk dinini (yani müslümanlığı) şu veya bu suretle itham edenlerin büyük bir ekseriyetinin Kur’ân-ı Kerîmi okumamış olduğundan eminim. Ve onu okumuş olanların en küçük kısmı kitabın kelimelerinin delâlet ettiği sahîh ve doğru manâları anlamaya çalışmışlardır.”

Reimarus’un bu sözü pek yerindedir; çünkü asırlarca hıristiyanlar, İslâm dünyasına karşı en anlayışsız vehimler beslemiştir; zamanımıza kadar —bir buçuk asırdan beri şarkiyatçı ve tarafsız din bilginlerinin yaptıkları araştırmalara rağmen— bu bâtil hükümlerin çoğu hıristiyan zihniyetinde yaşamağa devam eder.

İslâm dinine merak eden birkaç kişi Ortaçağda Kur’ân’la meşgul oldular¹: 1143 senesinde Petrus Venerabilis ismini taşıyan Klunyalı bir papazın teşvikiyle Kur’ân-ı Kerîm ilk defa olarak Robertus Retenensis adlı bir zat tarafından lâtinceye çevrilmişti; çeviren, bu kaba ve ibtidaî tercümesine müslümanlığa dair birkaç kısa risale ilâve etmişti. Bu tercüme tam 400 sene sonra, 1543 senesinde, ilk reformatörlerden biri olan İvsiçreli ilâhiyatçı Bibliander tarafından tab’edilmiştir; Reformasyonun büyük mütekellemi Melanchton, Luther’in tahrikiyle bu esere pek kritik bir önsöz yazmıştır. Dört sene sonra, bu tab’a dayanarak italyanca bir tercüme, 1616 senesinde de buna dayanarak almanca bir tercüme çıktı. Bu tercümelere ve o zaman İslâm hakkında (daha doğrusu, İslâm aleyhinde) yazılan eserlerden bu din hakkında doğru bir intiba almak mümkün değildi. Bunun için XVII. asrın sonunda hem bir Alman protestan papazı, Hinckelmann, hem de bir İtalyan jesuiti, Maracci, birer yeni Kur’ân tercümesi neşrettiler. Onlar sayesinde, zikri geçen eski tercümelerin ihtiva ettiği en kaba yanlışların bir kısmı ortadan kalktı. Fakat bilhassa 1697 senesinde Hamburg’da Kur’ân’ı lâtinceye çeviren protestan papaz, meslektaşları tarafından şiddetli taarruz ve tenkit görmüştür; çünkü kilisede hüküm süren kanaata göre, İslâmın mukaddes kitabının tercümesini, bir reddiye ilâve etmeksizin, neşretmek tehlikeli bir işti.

Hıristiyanların Ortaçağda İslâm dünyasına gösterdikleri düşmanlığın iki sebebi var: birisi manevî, öteki siyasîdir.

Birincisi, hıristiyanlar, Hazret-i İsa’nın kurduğu dinden sonra başka bir dinin meydana çıkmasına ihtimal vermemişler, bunun için de yeni dini şeytanî bir ibtilâ olarak telâkki etmişlerdi. Bu sebepten, asırlar boyunca hıristiyan din adamları ve

¹ J. Fück, Die arabischen Studien in Europa (Studien zur Arabistik, Semitistik und Islamkunde 1943).

onların tesiri altında kalan kütleler İslâmı ya yolunu şaşırmış olan bir hristiyan mezhebi veya hristiyan dünyasını tehdit eden gayr-i ilâhî bir dalâlet fırkası saymışlardır.

Öbür tarafa gelince, garbın, hem İspanya yoluyla Fransa sınırlarına kadar gelen Arap-Müslüman ordularından, hem de birkaç asır sonra doğudan Viyana'ya kadar ilerilleyen Türk-Müslüman kuvvetlerinden son derece korkması ve bu korkudan dolayı İslâm dini hakkında yanlış mütalea ve kin duyguları hissetmesi gayet tabiidir.

Ortaçağ edebiyatını —ister Fransız, ister Alman edebiyatı— tetkik edecek olursak, bütün bu fikirlerin akislerini görürüz: o zamanki bazı şiir ve hikâyeler, Hazret-i Muhammed'in aslen bir hristiyan, hattâ en yüksek rütbeli papazlardan biri olduğunu, sonra hristiyanlıktan ayrılıp yeni bir din kurduğunu anlatıyorlar. Bazı hikâyeler, öteden beri hristiyanlar arasında mülhid addedilen Nesturîlerin Arabistan'daki faaliyet ve tesirleri bilindiği cihetle, Hazret-i Muhammed'in Nesturyen bir papaz tarafından talim edilerek onun telkinlerine göre hareket ettiğini söylerler. Öbür tarafta, eski Yunan ve Roman mitolojisinden kalma hikâyeler ve tasavvurlar İslâm dinine nakledilmiştir: çünkü, ibtidâî bir görüşe göre, hristiyan olmayan dinlerin hepsinin putperest oldukları kabul ediliyordu. Binaenaleyh, Ortaçağ edebiyatında İslâm dini hakkında en tuhaf, en garip ve en yanlış mütalcalara rastlıyoruz: En mühim temeli tevhîd olan bu din, o hikâyelerde politeist olarak tavsif edilir; Müslümanların Zühre ve başka ilâhlara ibadet ettiklerini, hattâ Hazret-i Muhammed'in üç ilâhın en yücesi olduğunu hayretle okuyoruz². Bundan maada, bu rivayetlere inanırsak, camilerde Muhammed'i temsil eden altın putlar varmış, ki müslimler onlara taparmış. Bu mütaleaların XIX. yüzyıla kadar edebiyatta yaşadığını görüyoruz; Alman romantik şairlerinden biri olan Tieck bir eserinde "Muhammed'in altın putları"ndan bahseder.

Düşünürsek, bu cidden şaşılacak bir haldir. Çünkü Ortaçağda Avrupa'da Arap-Müslüman tesirleri o kadar kuvvetli idi ki, şarktan garba getirilen manevî ve maddî kıymetler sayıya gelmez. Avrupa'da hayatın hemen her safhasında müslüman sanat ve ilmi izler bırakmıştır. —Mecelâ Alman imparatorlarının taç giyme merasiminde giydikleri elbiseler Kûfi harfleriyle yazılmış olan bir Arap yazısı taşırdı. Nefis kumaşlar, cam, billûr, tunçtan işlenmiş süslü bardak, tepsi ve ibrikler, baharatla yüklü gemiler arasına güney Avrupa'nın limanlarına gelirdi. 200 sene süren haçlılar seferleri esnasında şövalyeler bu gibi kıymetli şeyleri şarktan alıp vatana getirirlerdi. O zaman Avrupahlı bu harblere rağmen müslümanların din ve ahlâkları hakkında kanaatlarını biraz değiştirerek, yeni fikirlere sahip olmuşlardı. Bu yeni bilgiler edebiyata da tesir etmişti; büyük epik eserlerde, Müslümanların tarif ve tavsiflerinin nasıl değişip düzeldiği çok şayan-ı dikkattir³.

İslâm dünyasından garba getirilen kıymetler, maddî olmaktan daha ziyade manevîdir. Bilindiği gibi, o zaman Müslümanlar, her çeşit ilim ve fende ileri idiler. Fahrüddin Râzî'nin, İbnü Sînâ'nın tıbbın muhtelif meseleleri hakkındaki risaleleri, garpta asırlarca standardwork olarak kullanılmıştı. Garp ilmi, riyaziyede, optikte,

² K. Heisig, Die Geschichtsmetaphysik des Rolandsliedes und ihre Vorgeschichte (Zeitschrift für romanische Philologie 1935/55); K. Heisig, Zur christlichen Polemik gegen Muhammad in den Chansons de geste.

³ Leo Jordan, Wie man sich im Mittelalter die Heiden des Orients vorstellte (Germ.-rom. Monatsschrift 1913/391); S. Stein, Die Ungläubigen in der mhd. Literatur von 1050-1250 (Diss. Heidelberg 1932).

ilm-i heyette, ilm-i nücum sâhalarında —arapçadan Avrupa dillerine taşınmış olan bu ilimlere ait birçok kelimelerin belirttiği gibi— Müslüman eserlerinden büyük miktarda istifade etti. Edebiyata gelince, İspanyol-Fransız Troubadour şiirinin hem konu, hem de şekil, söyleyiş tarzı, tasannu, remizler ve âhenk bakımından şark ruhundan ilham aldığı şüphesiz olsa gerek. Orta ve Uzak Şark, bilhassa Hindistan'dan İran yoluyla gelen efsaneler, masallar Arapların tavassutu ile Avrupa'ya geldi. En süptil, en zarif ve en derin aşk teorileri sihirlî, parlak bir ırmak gibi şarktan garba aktı⁴.

Aşk teorileri demek, mistiklik, felsefe, din demektir. Ve bu sâhada iki dünyanın belki en enteresan mülâkatı vuku bulmuştur. Arap feylesofları sayesinde Yunan felsefesinin hıristiyan âlemine getirildiği malûmdur. İslâm feylesoflarının şerhleri vasıtasıyla Aristo'nun eserleri garpta şöret kazanmıştır. Araplar ve bilhassa İbnü Rüşd, Ortaçağda hıristiyan felsefesine derin bir tesir bıraktı. Bu tesir bir taraftan müsbet, bir taraftan menfi manâda oldu; çünkü büyük katolik feylesofların eserlerinde, meselâ Thomas Aquinas'ta hem İbnü Rüşd'ün, hem de muâırızı olan Gazzâlî'nin telâkkilerine pek yakın olan cümleler bulunduğu gibi, o zamanki hıristiyan feylesoflar, İbnü Rüşd'ün tesirini karşılamak maksadiyle menfî manâda müteaddid eserler telif etmişlerdir. Thomas Aquinas'ın *Summa contra Gentiles* adlı eseri, dominikan tarikatına mensup olup papaz ve misyonerlere Müslümanların yanlış ve tehlikeli fikirlerini mantıkî bir surette tekzip etmek için bir silâh vermek maksadiyle yazılmıştır. Thomas'ın bu büyük eserlerinden biraz evvel Raymundus Martini adlı bir zat *Pugio fidei* isimindeki kitabında, Arap felsefesini reddetmeğe çalışmış ve bu felsefenin en mühim nokta-i nazarlarını geniş bir bilgi ile izah etmişti⁵. Demek ki Müslüman feylesofların eserleri, hıristiyanları, kendi telâkki ve fikirlerini tenkit ve tasfiye etmeğe icbar etmiş ve bu suretle hıristiyan felsefî ve teolojik çalışmalarının tarakkisine yol açmıştır.

Burada bilhassa bir şahsiyetten bahsedeceğim ki, kanaatımca, XIII. asırda hıristiyan ve Müslüman dünyası arasındaki cereyanları mükemmel bir surette canlandırır: bu zat, 1316 senesinde vefat eden katalan feylesof, misyoner, şair ve mistik Ramon Lull (Raymondos Lullus)dur⁶. “Âşkın maşûkunu aradığı yollar uzun ve tehlikelidir, düşünceler, âh-ü-figan, gözyaşlariyle işlenmiş, aşkla aydınlanmıştır”⁷ diyen Ramon Lull bu sözleriyle, kendi hayatı hakkında en isabetli mecazı bulmuştur: XIII. yüzyılın tarihinde mistik aşk yolunda muhakkak bir şövayle errant⁸, şehirden şehre yürüyen bir seyyahtı ki, uzun ve tehlikeli yollarda maşukuna, Hazret-i İsâ'ya ve Tanrı'ya kavuşmak isterdi. Bu dar yollarda, fikir ve düşünce, murakabe ve mütalea onun rehberi idi: malûm olduğu veçhile, ilk ve en büyük eseri *Liber Contemplationis*, mütalea ve murakabe hakkında bir eserdir; metni katalan aslında 7 kalın

⁴ cf. Arnold and Guilleaume, *The Legacy of Islam*.

⁵ B. Altaner, *Die Dominikanermission des 13. Jahrhunderts* (Breslauer Theologische Studien 1924); L.G.A. Gentina, *La Summa contra Gentiles y el Pygio Fidei* (Vergara 1905).

⁶ Lull hakkında yazılan en mühim eserler: E. A. Peers, *Ramon Lull, A Biography* (London 1927); —O. Keicher, *Raymundus Lullus und seine Stellung zur arabischen Philosophie* (Münster 1909)—J. H. Probst, *Caractère et origine des idées du Bienheureux Raymund Lulle* (Toulouse 1912). —Aynı müellif: *La Mystique de Ramon Lull et L'Art de Contemplacio* (Münster 1914). —B. Altaner, *Glaubenszwang und Glaubensfreiheit in der Missionstheorie des Raymundus Lullus* (Hist. Jahrbuch 48/586). —L. Klaiber, *Ramon Lull, Das Buch vom Liebenden und Geliebten* (Olten 1948).

⁷ Âşık ve maşuk, No. 2.

⁸ G. Toffanin, *Storia dell'umanesimo dal XIII al XVI secolo* (Bologna 1943, s. 41).

ciltten ibarettir⁹. O kitap ve bundan sonra yazdığı yüzlerce kitap ve risalesinde, ilâhî hakikatları akli ve nazari bir suretle tetkik ve mütalea etmek vasıtasıyla kendince hıristiyan dininin kemalini ispat edip bütün âlemi bu değiştirilmez hakikatlara ikna etmeğe çalıştı.

Lull'un yolu: âh-ü-figanla, gözyaşlarıyla dolu idi; arkadaş, kiral, hattâ papazların anlayışsızlığı onu son derece sıktı; ihtiyarlığında yazdığı *Desconort*, "Ümitsizlik" adlı bir şiirde ve daha sonra kaleme aldığı "*Gayet hayalperest Ramon ile papaz arasındaki münakaşa*" ismini taşıyan bir risalede bu halden şikâyet ediyordu.

Fakat bu uzun yolun karanlıklarında daima aşkın ışığı görünür: şerefini bütün dünyaya bildireceği Tanrı'ya karşı duyduğu aşkın alçığı —ve aynı zamanda hıristiyan olmıyanlara karşı duyduğu müsamahanın nuru— parlar. Bu müsamaha, rahmet ve şefkat — birkaç eseri müstesna — hemen bütün yazdıklarından ve yaptıklarından belli olur.

Lull, XIII. asırda bu yolda tekbaşına yürümüyordu. Hem franziskan, hem de dominikan rahipleri de hıristiyanlığı muslihane yaymağa çalışıyorlardı; şüphesiz uzun süren ve neticesiz kalan haçlı seferlerine karşı bir reaksiyon. 1181 senesinde vefat eden Papa Aleksander III'in devrinden itibaren, Roma ile İslâm hükümdarları arasında ilk resmî münasebetler başlamıştır; iki taraf mektuplaşmış ve biraz sonra, papazların Yakın Şark'a gönderdikleri rahipler, müslümanlarla dinî mübahaseerde bulunmak için hem Haleb ve Şam, hem de Mısır'a gitmişlerdi; 1233 senesinde franziskan rahipler Konya'ya gelip Alâeddin Keykubadla temas ediyorlardı¹⁰.

Başka misyonerler, hıristiyanlığı bilhassa Tatar memleketlerinde yaymağa uğraştılar, çünkü dünyanın büyük dinlerince henüz iştirak etmeyen Tatarların müslümanların düşmanları oldukları ve bunun için hıristiyan dünyanın tabii müttefiki buldukları vehminde idiler. Tatarların Ramon Lull'un eserlerinde oynadıkları rol bu fikre işaret eder. Fakat aynı müclif, asrın son yıllarında yazdığı bir kitapta, doğruca şöyle diyor: "Müslümanların Tatarları kendi dinlerine döndüreceklerinden korkulur; çünkü bu kolay bir iştir. Tatarlar Müslüman olurlarsa, hıristiyanların başına gelecek şeyleri tahmin etmek zor değildir."¹¹

Tatar memleketlerinde dolaşan bütün bu seyyah rahipler kimseyi hıristiyan dinine döndürmemişse bile, uzun siyahatlarından garba herhalde coğrafya ve etnografyaya ait çok kıymetli haberler getirmişlerdir; meselâ Rubruck'un Tatarlar hakkındaki kitabı bugüne kadar eski Tatar dinini tanımak için çok mühim bir kaynaktır.

Ramon Lull ise, böyle bir misyonerlik işine girmeye bilhassa müsaitti¹². Doğduğu ve büyüdüğü yer, Mallorca adası, doğumundan birkaç sene önce, 1229 senesinde, İspanyol kralı tarafından müslümanların ellerinden koparılmıştı; binaenaleyh orada Lull'un devrinde Arap medeniyetinin çok derin izlerinin kalmış olması gayet muhtemeldir. Zengin bir âilenin çocuğu olan, hafif meşrepli Ramon, 30 sene den fazla yalnız dünyevî eğlencelerden hoşlanmış, kiral saraylarında iyi bir terbiye görmüş, genç şövalyelerin çoğu gibi şiire heves ederek musanna ve zarif aşk şiirleri yazmış, hattâ evlendikten sonra da bu şen hayatı geçirmeğe devam etmişti. Birden bire,

⁹ Obres originals de Ramon Lull. Palma, vol. 1-7 (1906); şimdiye kadar 20 cilt çıkmıştır.

¹⁰ Altaner, Dominikanermission s. 72'den itibaren; Golubovich Biblioteca Bio-Bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente Francese (1906) II s. 298 no. 38.

¹¹ Petitio Raymundi ad Coelestinum V; Altaner, Raymundus Lullus und der Sprachenkanon des Konzils von Vienne (Hist. Jahrbuch 53/199).

¹² Hayatının teferruatı için bakın: Peers, Ramon Lull.

şimşek gibi, bir vizyon kalbine vurup da onu, hayatını baştan başa değiştirerek gön- lünü Tanrı'dan başka bir şeye bağlamamağa icbar etti. Dualarından birinde diyor ki: "Yâ Rabbi, bütün kuvvetlerimi senin şerefine hamd, şükür ve hizmet etmek için kullanmam hususunda bana nimetlerini lütfet!"¹³ Ailesini, servetini bırakarak uzlete çekilip felsefe ve arapça tahsiline başladı.

Evvelâ, arapça ona "vahşî hayvanların dil ve lisanları gibi" görüldü; bununla beraber, bu dili öğrenip kelimelerini anlamıya bütün kuvvetleri ile çalıştı. Anlattığına göre, "mukaddes teslîsin hakikatlarını beyan etmek maksadiyle" arapça öğrenmesi için Tanrı'ya niyaz ve dua ederek Ondan yardım ve nimet diliyordu¹⁴. Arapçayı, 9 sene hizmetinde bulunan bir Arap kölesinden öğrenmiş ve bundan sonra o kadar mükemmel elde etmişti ki bahsi geçen muazzam bir eser olan *Liber Contemplationis*'i ya tamamen, ya kısmen arapça olarak yazmış ve bu dilden katalancaya çevirmiştir¹⁵.

Bu büyük eseri bitirir bitirmez, aşağı yukarı 1276 ile 1316 seneleri arasında, sayıya sığmayan kitaplar telif etti ki onların en mühim gayesi, hıristiyanlığın bütün dinlerden üstün olmasını ispat etmektir. Kabbalayı veya Hurûflerin usullerini andıran grafik vasıtalarla, müselles, çevre, harf ve rakamlarla hıristiyanlığın hakikatlarını kendince red ve cerhe imkân vermeyecek bir surette ispat etmeğe çalıştı. Bizce, bu usuller oldukça gariptir; amma, Lull'a göre, inanışın, ilmî ve nazarî düşünüşün neticesi olduğu için, insan, anlamadığı bir şeye inanamaz, ve ebedî hakikatları anlatmak için, bu grafik semboller kanaatınca gayet müsaitti. Muhakkak, bu "*Ars magna*", "Büyük San'at"ın tesirleri gelecek asırlarda birçok feylesofların eserinde görünür; meselâ bir asır sonra aynı maksadla meşgul olan Alman kardinal Nikolaus Kusanus, sonra İtalyan âlim Giordano Bruno'nun eserlerinde, tâ Leibniz'e kadar Lull'un fikirlerine rastlanır¹⁶.

Lull'un en çok istediği, bu eserin yabancı dillere, arapça ve tatarcaya çevrilmesi idi (bazılarını da arapça olarak telif etti); çünkü onun kanaatına göre, aklını bir defa bu *rationes necessariae*, bu mantikî burhanları düşünmekle meşgul eden bir insan derhal hıristiyanlığı kabul edecekti¹⁷. Diyor ki: "Bizim nazarî düşüncelerimizi bilecek olurlarsa, bunlara tamamen iştirak edip kendi dinlerinden şüphe edeceklerdi"¹⁸. *Liber Contemplationis*'in bir bâbı da şu unvanı taşır: "insan, din meseleleri hakkındaki mübahaseleri en iyi ve en müessir şekilde icra etmesini nasıl öğrenip de tatbik edebilir?"¹⁹

Lull'un bütün düşünce, fikir ve dualarının bir tek maksadı vardı: hıristiyanlarla hıristiyan olmıyanlar arasında bir konuşma tertip etmek. Şöyle dua eder: "Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında sulh olmadığı için, Yâ Rabbî, onlar din mübahaseleri etmeğe cesaret etmiyorlar. Aralarında sulh olsaydı rahat rahat dinden bahsedebilirler ve bu suretle hıristiyanlar Müslümanları hakikat yoluna kılavuzhyabilirlerdi."²⁰

Sırf din propagandası yapmayı değil, İncil müjdesini akla uygun bir şekilde ilân

¹³ Obres IV 149.

¹⁴ Obres IV 148.

¹⁵ Obres VIII 645; bakın da Golubovich I 371.

¹⁶ Keicher s. 3; Vobler, Mittelalterliche Aufklärung in Spanien und Europa (Aus der romanischen Welt²) s. 145.

¹⁷ Peers 204, 228, 301.

¹⁸ Petitio Raymundi ad Coelestinum V.

¹⁹ Obres V, 169; bakın da S. M. Lozano, Démonstrabilidad de los misteros de la fe segua R. Lulio (La Ciencia Tomista 1912/13).

²⁰ Obres V, 317.

etmek istedi. Kitaplarından birisinden, bir misyonere rastlayan bir Müslüman sultanın şikâyetini şöyle anlatıyor: "Sultan hristiyana diyor ki 'söylediklerin hüccet ve burhan değil, itikattır. Bir dinden, başka bir itikat için vazgeçmemem. Şimdiki dinden çıkarsam, yeni kabul edeceğim din akla uygun olsun diye kabul etmem lâzım.'" ²¹

Bu gibi mübahaseleri başarmak için, sırf felsefî ve mantıkî bilgiler kâfi gelmez. Yabancı bir memlekete din propagandası maksadiyle gelmek, başka bir milletin dinini anlayıp onun ulemasıyla ezeli ve ebedî hakikatlardan bahsedebilmek için o milletin dilini bilmek şarttır. Bu hususta Vatikan arşivlerinde bulunan bir vesika şayan'ı dikkattir: Hımışlı Sultan Eyyûb, Papaya gönderdiği 30 aralık 1245 tarihli bir mektupta, uzun uzadıya müslümanlığın mahiyetinden bahsettikten sonra, diyor ki: "Papa'nın bize gönderdiği mektubun manâsının ne olduğunu anlamadık. Gönderen, bu mektubun bizi bir dinî hakikata ikna etmek maksadiyle yazmış olduğu takdirde, bizce, böyle bir işi iki milletin ulema ve ilâhiyatçılarının şifahî mübahaseleleriyle tecrübe etmek daha uygun olurdu. Ama, arapça değil, yalnız fransızca ve lâtinçe konuşan hristiyan rahiplerin dil bilgileri noksan olduğundan, bu gibi dinî konuşmaları tahakkuk ettirmeğe imkân yoktur" ²².

Lull, bu gibi hâdiselere karşı tedbir almağa senelerce çalıştı. Rahip ve misyonerler için bir dil okulunu kurmağa karar verdi ve 1276 senesinde, Aragon kralı ile Papa tarafından alınan bir icaze ile Miramar'da böyle bir okulun plânını kuvveden fiile çıkarmağa oldukça çabuk muvaffak oldu. Bu okulda, franziskan tarikatına mensup 13 rahip arapça öğrenecek, Aragon kralı onlara her sene epeyi para verecekti. ²³ Böyle bir fikir yeni değildi; dominikan tarikatı o tarihten takriben 25 sene önce bu çeşit bir mektebi İspanya ve rivayete göre de Tunus'ta kuracaktı ama, muvaffak olamamıştı ²⁴. Bu tesisat bilhassa büyük tarikat reisi Pennafortlu Thomas'ın teşviikiyle kurulmuştu ki, XIII. asrın ortasında en ateşli misyonerlerden biri idi. Fakat vakit müsait olmadığından ne onun ve başka dominikanların ülkeleri tahakkuk etmiş, ne de Lull'un tesis ettiği okul uzun zaman açık kalmıştır. Kilise bile bu çalışmalara çok alâka göstermedi. Lull, "*Ramon hayalperest*" adlı kitabında bir rahibin ağzından bu menfî düşünceleri şöyle ifade ettirir: Müslümanlar çok inatçı ve dilleri de gayet müşkül olduğundan, onlara hristiyanlığı ilân etmek pek manâsız bir iştir; zannınca, Tanrı hristiyanlara bu dilleri, vakit gelince, dil okulları kurmaksızın öğretecektir ²⁵.

Fakat bu menfî cereyanlara rağmen, Lull yorulmadan Papadan kralalara, kralarlardan Paris Üniversitesinin doçentlerine, onlardan tekrar Papa ve kardinallere gidip yalvardı: hristiyan memleketlerde değil, Tatar memleketlerinde de bu çeşit müesseselerinin kurulmasını rica etti. Adı geçen kitabında, Papa ve kuryeyi şiddetli ve sert sözlerle tevbih ederek kendisinin kıyamet gününde hristiyanlığı neşretmeğe çalışmayan papazlar aleyhine hristiyan olmıyan ve hristiyanların gafleti sayesinde Cenete giremiyen insanlar namına müddeî olarak çıkacağını söylüyordu.

Aynı zamanda, "*Blanquerna*" adlı büyük bir romanında ülkü ve prensiplerini belirtti: bu eserin kahramanı, Blanquerna, münevver bir Papadır, din mübahaseleri

²¹ Liber de conveniente fidei et intellectus in obiecto; Probst, Idées 114.

²² Altaner, Dominikanermission 75.

²³ Altaner, Sprachenkanon; Peers 129; Golubovich II s. 423, No. 134.

²⁴ Altaner, Dominikanermission; Keicher s. 1/8.

²⁵ Peers 257.

icra eder, dil okulları kurar, arapça öğrenip öğretir, mistiği sever şeklinde temsil edilir. Bu kitap, geniş ve müsamahalı bir toleransla derin ve ince bir aşk mistikliği gösterir ki şüphesiz İslâm tasavvufunun tesirleri altında kalmıştır.

Kitaplarında izah ettiği teorilerin hakikatlarını tespit etmek maksadiyle, Lull üç defa müslüman memleketlerine gidip uzun uzadıya din mübahaselerinde bulunmuştur. İlk Şimalî Afrika siyahatından evvel, 1292 senesinde Cenova'da galiba senelerce devam eden dinî münakaşaların ve çektiği ıztırapların neticesi olan müdhiş bir sinir buhranı geçirdi. Biraz dinlendikten sonra Tunus'a hareket etti. Terceme-i halinde şöyle okuyoruz: "Ramon ise, günden güne Muhammed'in şeriatına vâkif olan kimseleri çağırmış, onlara, kendisinin hristiyan şeriat ve kanunlarının bütün fıkralarını çok iyi bilip, buradaki ulemadan İslâm şeriatı hakkında malûmat alarak kendi dini ile mukayese edip onların burhanlarını hristiyanlarınkinden daha makul ve mantika uygun bulduğu takdirde İslâma ihtida etmek maksadiyle geldiğini söylemiştir" ²⁶. Hem Tunus, hem de Bucia'da hapse konmuş ve rivayete göre nihayet üçüncü siyahatında heyecanlanan müslüman kütle tarafından öldürülerek candan istediği gibi martir olmuştur.

Ramon Lull, asrında kendisine benziyenlere az rastgelen insanlardandır ki, İslâm dini hakkında oldukça iyi malûmat elde etmişti. Hem şeriat, hem de tarikatın usullerine vâkif olmuş, büyük bir gayretle Kur'ân ve Hadîs okumuştur, Kur'ânın tefsirlerini de ihmal etmemiştir. İtalyan şarkiyatçısı Enrico Cerulli "*Il Libro della scala*" adlı gayet mühim eserinde Lull'dan da bir bâbda bahseder: "Ramon Lull'a göre Müslümanlıkta Kıyamet ve Cennet" ismini taşıyan fıkralarda bu meseleyi inceleyip Katalan misyonerin İslâm akîdelerinde mevcut olan Münkir ve Nekir, Sırat köprüsü, Mîzan vesaire hakkındaki meselelerin farkında olduğunu gösteriyor. Bir misal: "*Liber super psalmum quicumque* adlı küçük bir kitabında anlatıyor ki, Tanrı'yı arıyarak yollara düşmüş bir Tatar, bir Müslümana rastgelip ondan dinini sorar. Müslüman, kendi kanunlarının (yani Kur'ânın) en güzel ve dünyada eşi mevcut olmayan bir üslûp taşıdığını ve ilâhî bir vahyin meyvesi olduğunu isbat eder ²⁷. Bu gibi konuşmalar Ortaçağın dinî edebiyatında nadir bir mevzû değildir; hem suryanî papazlar (Theodorus Abukara, Urfalı Bartholomeus), hem de bizantin âlim ve ilâhiyatçılar bu suretle hristiyanlığın kemalini göstermeğe çalışmışlardı. Lull'da bir Tatarla büyük dinlerin mümessilleri arasında vaki olan konuşmalar en çok sevdiği mevzulardandır. Bu hikâyeye tipinin en meşhur misali, *Liber de Gentili et tribus sapientibus* (Allah'ı tanımayan insan ile üç ulema hakkındaki kitap)tır ki, derin bilgisi yanında geniş bir müsamaha gösterir. 1277 senesinden evvel yazılmış olan bu kitapta, Tanrı ve âhireti tanımadığı için meyus bir Tatar, dünyanın büyük dinlerinin mümessilleri olan üç âlime rastlar ve onlardan Tanrı, Kıyamet, Cennet, Cehennem hakkında malûmat alıp onların dinine iştirak etmek ister. Ama, âlimler arasında bu konuşmadan sonra vâki olan şiddetli bir münakaşadan; onların dinlerinin muhtelif olduklarını öğrenir. Buna şaşan adam onlardan fazla malûmat istiyor, ve Lull her dinin hususiyetlerini gayet güzel ve tarafsız bir surette tavsif ediyor —o kadar tarafsız ki, Tatarın hangi dine iştirak edeceği bile belli değildir. Dua ederek tekrar yollara düşüyor. O gitti mi, yahudi hristiyan ve müslüman olan bu üç âlim bundan böyle işbirliği yapmağa karar veri-

²⁶ Balduinus de Gaiffier S. J., Vita beati Raimundi Lulli, Analecta Bollandiana XLVIII 1930, s. 161.

²⁷ Golubovich I s. 376.

yorlar: “Bir Tanrımız, bir yaradığımız, bir rabbimiz var: bunun için bir dinimiz, bir kanunumuz, bir inancımız, Tanrı’yi sevip ona tapmak için bir üslûbumuz olsun. Sevişelim, birbirimize yardım edelim, aramızdan inanç veya ahlâk hakkında hiç muhalefet, hiç ayrılık olmasın”. Çünkü Lull, hem hristiyanların, hem de müslümanların Allah’tan başka bir ilâh olmadığına inandığından, onları birleştirmenin oldukça kolay olduğu kanaatindeydi. İslâmın hristiyanlığa ne kadar yakın olduğunu, hristiyan akîdelerinin doğruluğunu hangi mikyasta takdir ettiğini iyi bilirdi²⁸. O, müslümanların Hazret-i İsa’nın ızdırıp çekip de ölmesini inkâr ettiğini, ama bu inkârın, İsa’nın beşeriyetine daha fazla şeref vermek maksadından çıktığını söylüyor²⁹. İslâm dünyasından Meryem Ana hakkında beslenen hörmet ve takdir hislerinden de birkaç defa bahseder³⁰. Bu sebepten, Lull’ca bütün hristiyan olmıyan milletlerden, müslümanlar hristiyanlığa en yakın olan millettir. Bazı kitaplarında (*Ars amativa boni* ve *Libre de Es de Deu*) bunlar müslüman muhîtinde daha kolay ve rahat kullanılmak üzere, Enkarnasyon ve teslîs mevzûlarından gayet kısa ve sathî bir şekilde bahseder.

Lull, bilhassa müslümanların ahlâkına hayran oldu; insaf, zühd ve takva, merhamet ve kuvvetli ve sarsılmaz imanlarından büyük bir hayranlık ve sempati ile bahseder. Bu hükmüne başka muâsırları uymuşlardır, meselâ İslâm memleketlerinden büyük bir kısmını dolaşan Ricoldo de Monte Crucis ile Tarabuluslu Wilhelm aynı mevzû üzerine çok müspet ve tekdirkâr sözler yazmışlardır ve hattâ Türk-Msülûman dünyasının sert bir düşmanı olan Alman reformatörü Luther müslümanların ahlâklarını son derece medhetmiştir.

İtiraf etmeli ki, Lull, diğer taraftan, bütün muâsırları gibi, İslâmın kendisince menfî görünen taraflarında durmuş ve Ortaçağın meşhur efsanelerini tekrarlamıştır³¹. Bilhassa Kur’ân ve Hadîslerde bulunan Cennetin tavsifini hiç beğenmemiştir: İncildeki (Matta, 22/30) bir âyete dayanarak (“melekeler gibi olacaklar”), huri, şarap ve bu gibi sevinçlerden bahseden âyetlere arasına müsamahasızca taarruz etmiş ve onları çok ibtidâî bir görüş sanmıştır³². Halbuki, başka bir eserinde, İslâmda âhiretten en yüksek gaye, Allah’ı görmek olduğunu yazıyordu³³. Bu mübhemiyete eserlerinde sık sık rastlanır. Bir tarafta, müslümanların, Allah’a yalnız Cennetin nimetlerini kazanmak maksadiyle taptıkları ithamında bulunur; öbür taraftan küçük bir mistik eserinde bu konuda gayet enteresan bir aforizmi de var³⁴. Diyor ki: “Maşuk şikâyet etti ki: ‘bin insan içinde yüzden fazlası Beni sevmez, Benden korkmaz. Beni korku ve sevgi ile arıyan bu yüz insan içinde 90 tane Benden ceza göstermesin diye korkar, kalan 10 kişi ise, Beni, sevap kazansın diye severler, ama, Beni yalnız cemalim ve celâlim için sevenler hemen de yok gibidir”. Bu fikir, Lull ve ondan sonraki hristiyan mistiklerinden evvel 801 senesinde vefat eden meşhur kadın azîze Râbia tarafından ifadelendirilmiştir; onun en güzel dualarından biri şudur: “Yâ Rabbî, eğer sana Cehennemden korkarak taparsam, beni Cehenneme at; eğer sana Cenneti isteyerek taparsam, beni Cennetten kov; fakat sana senin ezeli ve ebedî cemalini arıyarak taparsam, beni yüzünden mahrum etme!” Bu duanın çeşitlerini hemen bütün klâsik devre ait sûfilerde görüyoruz ve acayip bir tasadüftür ki, Râbia’nın bu söz ve fikir-

²⁸ Bk. Obres VIII 315, 316; III 102.

²⁹ Obres VII 86, VIII 22, 380.

³⁰ Meselâ Obres VII 176.

³¹ Meselâ Obres I 125 (Doctrina Pueril).

³² Obres VI 129; VII 436, 437; VII 332, 391, 316.

³³ Peers s. 156 not 4; Obres I 316.

³⁴ Âşık ve maşuk No. 21.

lerini hıristiyan mistikliğinde tekrar XVII. asra ait bir Fransız quietistinin eserinde de akisler uyandırmıştır: Camus'un 1640 senesinde neşredilen "*Carite ou pourtrait de la vraie amour*" ismini taşıyan ve mistik aşktan bahseden bir kitabında bir kadın portresi görünüyor: kadın, bir elinde meşale, öbür elinde bir kova taşıyor; başının üstünde ibranî harflerle yazılmış Allâh'ın adını gösteren bir güneş var ki, bu motifin şarktan gelmesine işaret eder³⁵. Bu resim, Râbia'nın meşhur hikâyesini temsil etmektedir: O, birgün Basra'da dolaşırken bir elinde meşale, bir elinde su ile dolu bir kova taşıyordu. Bu hareketin manâsını ondan soranlara şu cevabı vermişti: "Bu iki perdenin mahvolabilmesi için Cennete ateş vurmak ve Cehenneme su dökmek istiyorum; bu suretle Allah'a Cennet ümidi ve Cehennem korkusundan değil, yalnız O'nun için tapanlar belli olsunlar!"

Lull, bütün bu fikirlerin farkında olarak İslâm hakkında epeyi müspet bilgileri benimsemişse de, arasıra İslâm dini aleyhine az çok taassup göstermiştir. Bilhassa 1296 senesinden itibaren onda şayan-ı hayret bir rûhî değişiklik görünüyor. Bu sene-den sonra neşrettiği kitaplarda, bütün İslâm medeniyetine karşı açık bir düşmanlık izhar eder; iki üç risalesinde, hattâ haçlı seferlerine devam edilmesini bile istemiştir. Bir defa daha kısa bir zaman için olsun— senelerce ilân ettiği büyük ülkülerinden vazgeçti. Kendi ideallerini onbeş sene evvel *Blanquerna* adlı büyük romanında ifade etmişti³⁶; bu romanın en kuvvetli ve en müessir sahnelerinden biri şudur: Babilonia sultanı bir elçi eliyle Papaya bir risale gönderip ona şu suretle tevbih etmiştir: "Hıristiyanlar hem Hazret-i İsa'nın verdiği kanun ve İncile, hem de havarilerin söz ve nümunelerin muhalif olarak Kudüs ve Filistin'i silâhlarla fethedip İsa'nın dinini kahr ve şiddetle yaymağa çalışmaktadırlar. Bu hareketleri, asıl hıristiyan ülkülerine hiç uymaz; çünkü İsa'nın kanunu, sulh, tahammül ve sabretmekten başka bir nasihat vermez" ve başka bir eserinde, Filistin'in kan dökmekle değil, gözyaşları dökmekle, dua ve niyaz etmekle fethedileceğini söylemişti³⁷. Lull'un ihtiyarlık günlerinde teklif ettiği yeni haçlı seferlerinden istediği, kan dökmek değil, müslüman harb esirlerini hıristiyan papazlarının talim ve terbiye etmesi idi. Çünkü, sözlerine göre, maddî bir kılıcın faydası yok ama, manevî bir kılıcın —yani din hakikatlarını ispat eden burhanların— faydasına gelince, bu hem dünya, hemde âhirette çok büyüktür³⁸.

Yukarıda zikrettiğimiz 1296 senesinden itibaren birden bire sertleşen Lull'un tavrının hususî bir sebebi olması muhtemeldir. Öyle sanıyoruz ki bu senelerde İbnü Rüşd'ün ve hıristiyan talebelerinin felsefelerine karşı şiddetli bir mücadeleye girişmesi buna âmîl olmuştur. Lull, senelerce İslâm dinini felsefe sâhasında mağlûp etmeğe çalıştı. Muâsırı Raymundus Martini gibi, Lull da Arap feylesoflarının eserlerini okumuş, bilhassa İbnü Sînâ ve Gazzâlî ile meşgul olmuş, 1289 senesinde Gazzâlî'nin *Makâsid al-falâsifa* isimli kitabını katalancaya nazmen tercüme etmiştir. Bundan mâada al-Kindî ve İbnü Tufayl'den tercümeler yapmış olması muhtemeldir. İbnü Rüşd'ün eserlerini ise yalnız hıristiyan Averroistlerin tavassutu ile tanımıştır. Lull ve muâsırlarının, sünnî müslümanlarca hiç sevilmiyen feylesofları, İslâm dininin en tipik mümessilleri olarak telâkki etmeleri çok gariptir. Onlarca İbnü Rüşd ve talebelerinin fikirleri tamamen müslüman akîdelerine uymaktadır. Fakat bu İslâm feylesofları, hakikat, ister kendi tarafından keşif yoluyla ifade edilmiş olsun, isterse mu-

³⁵ Bremond, Histoire du sentiment religieux en France IX.

³⁶ Obres IX 295.

³⁷ Obres IV 58.

³⁸ Altaner, Sprachenkanon 204.

kaddes kitaplar tarafından telkin edilsin, mütesavi olmasını isbat etmek istemişlerdir³⁹. Böyle bir telâkki, inanç ve mantıkî idraki birbirini ikmal eder merdiven basamakları sanan hıristiyan ortodokslarca pek tehlikeliydi. Lull'un ve Ramund Martini'nin Arap feylesoflarının sözlerini reddetmek için yazdıkları kitaplar, Gazzâlî'nin *Tahâfut al-falâsifa* adlı ve aynı maksadla yazılmış olan eserine pek benzer; hattâ bu eserin istidlâllerini bile benimsemişlerdir. Bu, garip bir vaziyettir: Ortaçağ hıristiyan âleminde, İslâmiyetin mümessilleri olarak telâkki edilen feylesofları reddetmek için, sünnî müslümanların usul ve metodları kullanılmıştır. Maamafih, Lull, chl-i hadîs ile feylesoflar arasındaki muhalefetlerin farkında idi; çünkü eserlerinin muhtelif yerlerinde böyle bir ayrılığa işaret eder; meselâ der ki: "Derin ve süptil bilgileri olan ve Muhammed'in Allah'ın resulü olmasına inanmayan birkaç müslüman (yani feylesoflar) kolaylıkla hıristiyanlığa döndürülebilecekler"⁴⁰. Tekrar, Lull'un bildikleri ile yaptıkları arasında bir fark görünür, ve hayatının 15 senesini, İslâm felsefesine karşı yapılan mücadeleye sarfeder.

1312 senesinde artık bütün bu mücadelelerin sonu gelmişti: Vienne'de toplanan bir kilise konsili, Lull'un teklif ettiği gibi dil mektepleri kurmağa karar verdi, beş üniversitede, arapça derslere başlayacaktı. Aynı zamanda, averroistler aleyhine yazdığı risaleler konsile iştirak edenlere yayılmıştı. Sonsuz bir bahtiyarlık içinde 80 yaşında olan Lull biraz sonra bir defa daha Afrika'ya gitti ve orada martir oldu.

Gördüğümüz gibi, Lull, İslâmın bütün hususiyetlerine merak eden bir insandı. İslâmın bu katalan misyoner ve feylesofa icra ettiği en derin tesir ise, tasavvufun tesiridir. Bu tesir hangi taraftan gelebilirdi. İspanyol şarkiyatçıları, meselâ Asin Palacios ve Ribery, bu büyük vatandaşlarının eserlerinde bahusus büyük mutasavvif İbnü Arabî'nin felsefe ve mistikliğinin cereyanlarını görmekte ve onu hıristiyan bir mutasavvif olarak saymaktadırlar. Gerçi aralarında birkaç benzerlik var; meselâ Lull'un kullandığı grafik sembol ve remizler gibi; ama, ayrılıklar daha büyüktür. Bundan maada, İbnü Arabî'nin tesirinin XIII. asırda Avrupa'da o kadar geniş olmadığı ve bilhassa, Lull'un Vahdet-i vücud mistiğinden uzak kaldığı söylenilebilir. Öbür taraftan, bazı katolik şârihler, Lull'un mistiğinde formel ve satıhta kalan bir haricî teşvikten maada İslâmın bir tesiri mevcut olmamasında müttefiklerdir; onlarca, Lull'un mistik şiiri ve nesri bilhassa franziskan kaynağından akıp St. Fransız'ın fikirlerini ifade eder⁴¹. Kanaatimca, bu ikinci telâkki yine tam yerinde değildir; çünkü asıl franziskan mistiği bir Passions mistiği, Hazret-i İsa'nın ıztırap çekip ölmesini mürakabe eden bir mistiktir; halbuki Lull, eserlerinin hepsinde bu passion motifini pek az kullanır.

Şarkın tesiri inkâr edilemez; Lull'un eserlerini okurken hem şekil, hem de muh-teviyat bakımından bazan bir arapça kitap okur gibiyiz. Birkaç eserinde arap seci usûlünü andıran gayet musanna ve ritmik bir nesirle yazılmış parçalar bulunur; kısa fıkralarını gözden geçirdik mi derhal Arap hikmet sözleri hatırımıza gelir; arasıra o zaman garpta şöret bulan şark hikâyelerini bulabiliriz. Tasavvufun tesiri ise, bence, klâsik tasavvuf devrinden Gazzâlî vasıtasıyla Lull'a kadar gelmiştir. Gördüğümüz gibi, Gazzâlî'nin *Tahâfut*'u o asırda malûmdu; onun *Makasid*'i Lull tarafından anadiline çevrilmişti ve kendisinin *Ihyâ' ulûm ad-dîn* ile Gazzâlî'nin başka mistik eserlerinden bir kısmını okuması gayet muhtemeldir. Bu iki şahsiyet arasında birçok ben-

³⁹ Nuri Gencosman, İbnül Arabî, Fusus, Önsöz s. IV.

⁴⁰ Obres I 125; Altaner, Missionstheorie 598.

⁴¹ Probst, Idées, chap. III. s. 240; aynı müellif, Mystique, s. 24; Peers, bab XVIII.

zerlikler göze çarpar: hem Lull, hem de Gazzâlî ilm-i kelâmı mütehasşis olarak bu sâhada çok kıymetli eserler yazmış; tehlikeli neticelere gidebilecek felsefî cereyanlara ilm-i kelâmın verdiği silâhlarla taarruz etmişlerdir. İki de vahdet-i vücudçu olmayan ve tam dinin usullerine bağli olan bir mistikliğe dönmüşlerdir.

Lull'un eserlerine bakarsak, en çok İslâm usûllerinin tesirini gösteren kitabı "*Tanrı'nın yüz ismi*" adlı bir şiir kitabıdır. Tanrı'nın ismi onu başka kitaplarında da ilgilendiren bir konu idi; sözlerine göre, bu sayıya sığmayan güzel isimler, hristiyanlar, yahudiler, müslümanlar tarafından muhtelif dil ve sözlerle ifadelendirilse bile, O'nun yalnız değiştirilemez ve bütün bu denemelerle aranan bir tek ismi var⁴². "*Tanrı'nın yüz ismi*" adlı şiirlerine yazdığı önsöze göre, bu kitap, müslümanların camilerde Kur'ânı ve Allah'ın esmâ-i hüsnâsını okudukları gibi kiliselerde okunmak üzere yazılmıştır.

İslâm tasavvufunun derin tesirine *Liber Contemplationis*'in gayet enteresan bir fikrında rastlarız: orada, zikir ve duanın usûllerini Arap nümunelerine bağlar: rûh, remizleri vasıtalarıyla (Lull, metninde remiz tabirini bile kullanır) entellektüel bir mürakabeye, mütaleaya ve aşka gider; zikir-i cehriyi bırakıp zikir-i kalbîye gider.⁴³ Bu oracio entellektuel, bu zihni duanın kıymetini mutasavvıflardan öğrendiği şüphesizdir.

Tasavvufun tesirinin en güzel ve en berrak misali, *Blanquerna* romanının sonunda mevcut olan "*Âşık ve maşuk hakkındaki kitap*"tır. Blanquerna, ibadete ait bir kitap yazmağı düşündü, ve müclifin sözleriyle, "bu suretle de düşününce, müslümanların biri ona, İslâm'da 'Sufi' adını taşıyan din adamlarının mevcud olduğunu anlattığını hatırladı. Bu sufilerin, insana büyük bir ibadet ve murakabe veren aşk sözleri ve kısa misalleri var, ve bu sözler, izaha muhtaçtır; izah vasıtalarıyla anlayış yükselir, anlayış yükselince murakabe isteği de kuvvetlenir ve yükselir"⁴⁴.

Bu ufak kitapta büyük mutasavvıfların kelimeleri aksettirilir, bazan fikirlerine hristiyan bir renk verilir ama, zikir ve aşk hakkındaki söyledikleri ekseriya aynen nakledilir.

Birkaç misal: Lull diyor ki: "Muhakkak maşukunu zikreden, zikrinde her şeyi unuttur; maşukunu zikretmek üzere eğer her şeyi unutursa, maşuku onu her şeyden koruyup her şeyden ona nasîp verecektir"⁴⁵. Hadîs-i kudsî olarak okuyoruz: "Eğer bir kimse benden bir şeyler istemeyi unutacak kadar benim zikrimle meşgul olursa, ben ona, benden niyazlarda bulunanlardan çok daha asîl ihسانlarda bulunurum". Buna benzer birçok sözlere tasavvuf edebiyatında rastlarız.

Lull'un bu eserinde iyi tanıdığımız semboller göze çarpar: "Âşık aşktan hasta düşmüş. Ona bakmak için tabib gelmiş; tabib ise, hastanın düşünce ve kederlerini çoğalttı. Bu saattan itibaren, âşık şifa bulmuştur"⁴⁶. "Ya, Maşukun aşkı daima faal, âşkın aşkı ise, daima hasretle ister ve ıztrapa çekerek tahammül eder"⁴⁷.

Gecenin güzelliğinden bahsederek şöyle diyor: "Tanrı, geceyi, âşık uyanarak maşukun şeref ve hâkimiyetini seyretsin diye yaratmıştır." Hayal bahçelerini, engin aşk denizini şairane sözlerle tavsif eder: "Aşk, rüzgâr ve dalgalardan müteharrrik,

⁴² Proverbs de Ramon I, 11.

⁴³ Obres VIII.

⁴⁴ Obres IX 378.

⁴⁵ No. 137.

⁴⁶ No. 88.

⁴⁷ No. 115.

liman ve kenarı olmıyan bir ummandır. Âşık bu denizde garkoldu, keder ve gamları da beraber garkoldu. Fakat liyakat ve meziyetleri ise, denizin üzerinde kaldı”⁴⁸. Cümlelerin son kısmı tam mutasavvifane değilse bile başka yerlerde tamamiyle tasavvufun ruhundan gelen ibareler bulunur, meselâ sofilerin beğendikleri paradokslar, hattâ meşhur ayna motifi kullanılır: “Âşık kendisine baktı, maşukunu görebileceğim bir ayna olayım diye. Sonra maşukuna baktı, o, kendimi görebileceğim bir ayna olsun diye. Ve ruhunun hangi aynaya daha yakın olduğu sorulabilir”⁴⁹. Bu cümle, şârihler tarafından teslîse ait bir ifade olarak beyan edilir ama, bu motif tasavvufta —meselâ Bayezîd-i Bistâmî, Ahmed Gazzâlî, Mevlâna, İbnü Arabî’de— çok sık rastlanan bir remizdir. Büyük mutasavvıflar, Tanrı ile insan arasındaki münasebet için uygun bir sembol bulmakla uğraşırken, insanın kalbini, ruhunu zikirle dünyanın pasından temizliyen bir ayna ile mukayese etmişlerdir. İnsan, sevdiği bir insanın gözbebeklerinde kendi suretini gördüğü gibi, ruh da, maşukuna bakınca kendi sırrını tanımağa ve kendine bakınca ilâhî esrara vâkıf olmağa başlar. Kanaatımca, Lull’un bu remzinin teslisle alâkası yoktur.

Kitabın son cümlelerinden biri belki Lull’un kalbini tanıtmaya biraz yardım edebilir. Bir yerde yazmıştı ki: “Âşıkın maşukundan dolayı taşıdığı nişaneler başlangıçta gözyaşları, ortada belâlar, nihayette ölümden ibarettir”⁵⁰ ve biraz sonra, malûm bir tasavvuf sözünü çevirirken söylüyor ki: “Âşık sormuşlar: ‘Kimde aşk daha büyük, yaşıyan âşıkta mı, ölen âşıkta mı?’ ‘Ölen âşıkta’ diye cevap vermiş. ‘Niçin?’ ‘Aşktan ölen âşıkta aşkın daha büyümesinc imkân yok, aşkta yaşıyan âşıkta ise aşkın daha fazla büyümesi mümkündür’”.⁵¹ Bu sözle, mistik ölüme, fenaya değil, maşukunun şerefini ilân etmek için şehit olarak ölmeğe işaret eder. Lull’un istediği hedef, bir fenâ hali değildi. Bütün dualarında yalvardığı gibi, zikir ve münacaattan aldığı manevî kuvvetleriyle Tanrı’ya hizmet ederek onun hamd ve şerefini dünyaya neşredip bu gaye için kanını dökmek istemiştir. Şöyle dua etti: “Senin kulun, yâ İlâhî, sende şeref için ölüp gözyaşları ile kanını senin için dökmek isteğiyle yanar”⁵².

Lull’un eserlerinin tesiri azdır, binlerce güzel projelerinden yalnız en küçük kısmı tahakkuk etti. Tanrı’ya vâsıl olup olmadığını bilmiyoruz; bununla beraber ona hayranlık duymalı, bitmez enerji ve müsamahasını takdir etmeliyiz. Bence, bütün hayatı ve eserlerini en iyi surette karakterize eden söz, “*Âşık ve maşuk hakkında kitabı*”nın ihtiva ettiği Arap mutasavvıflardan olan İbn ül-Muvallad’ın bir sözüdür⁵³: “Âşık dedi ki: Eğer ateş isterseniz, bana gelip kalbimden lâmbalarınızı yakınız; eğer su isterseniz, gözyaşlarıma geliniz; aşk düşünceleri isterseniz eğer, onları benim düşüncelerimden alınız”⁵⁴.

⁴⁸ No. 235.

⁴⁹ No. 350.

⁵⁰ No. 233.

⁵¹ No. 361.

⁵² Peers 178.

⁵³ Abû Nu’aym al-İsfahânî, *Hilyat al-auliyâ*, X 364.

⁵⁴ No. 173.